

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

**О Н О В Л Е Н Н Я З М І С Т У , Ф О Р М Т А
М Е Т О Д І В Н А В Ч А Н Н Я І В И Х О В А Н Н Я
В З А К Л А Д А Х О С В І Т И**

Збірник наукових праць

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 24

Заснований в 1996 році

Рівне – 2002

ББК 74.20

О - 59

УДК: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць.
 Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 24. — Рівне: РДГУ,
 2002. — 176 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем теорії і практики громадянського виховання, а також з питань педагогіки, дидактики, історії педагогіки, методики навчання, розвитку і профорієнтації дітей та учнівської молоді в дошкільних закладах, сучасній школі, вищих навчальних закладах та позашкільних установах.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів, а також працівників позашкільних установ.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПСН

Мітюров Борис Никифорович (Рівненський державний гуманітарний університет);

доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН України **Бех Іван Дмитрович**
 (Інститут проблем виховання АПН України);

доктор педагогічних наук, професор **Будний Богдан Євгенович**
 (Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);

кандидат педагогічних наук, професор **Воробйов Анатолій Миколайович**
 (заступник головного редактора, Рівненський державний гуманітарний університет);

доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АНВШ України **Дем'янчук Анатолій Степанович**
 (Рівненський економіко-гуманітарний інститут);

доктор педагогічних наук, професор **Коваль Ганна Петрівна**
 (Рівненський державний гуманітарний університет);

доктор педагогічних наук, професор **Лисенко Неля Василівна**
 (Прикарпатський педагогічний університет ім. В. Стефаника);

доктор педагогічних наук, професор **Лісова Світлана Валеріївна**
 (Рівненський державний гуманітарний університет);

доктор педагогічних наук, професор **Павлютенков Євген Михайлович**
 (Запорізький обласний інститут удосконалення вчителів)

доктор психологічних наук, професор **Пасічник Ігор Демидович**
 (Університет "Острозька Академія");

кандидат педагогічних наук, професор **Поніманська Тамара Іллівна**
 (Рівненський державний гуманітарний університет)

доктор психологічних наук, професор **Савчин Мирослав Васильович**
 (Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка);

доктор психологічних наук, професор, дійсний член МАПН **Сергєєв Олександр Васильович**
 (Запорізький державний університет)

доктор педагогічних наук, професор **Сметанський Микола Іванович**
 (Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського);

доктор педагогічних наук, професор **Терещук Григорій Васильович**
 (Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);

кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН **Тищук Віталій Іванович**
 (Рівненський державний гуманітарний університет);

кандидат педагогічних наук, професор **Янцур Микола Сергійович**
 (заступник головного редактора, відповідальний секретар, Рівненський державний гуманітарний університет).

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету
 (протокол № 4 від 29.11.2002 р.).

Збірник затверджений ВАК України як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук з педагогіки (постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 9.06.1999 р. та додаток до постанови ВАК України від 11.10.2000 р. № 1 – 03/8).

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31. Рівненський державний гуманітарний університет
 ISBN 966 — 7281 — 07 — 5. © Рівненський державний гуманітарний університет, 2002

4. Хейч Э. Посвящение / Пер. с англ. М. Хатунцевой. – М.: Сфера РГО, 1993. – 240 с.
5. Дем'янюк Т.Д. Положення про Центр духовної культури. – Рівне, РДГУ, 2001. – 26 с.
6. Дем'янюк Т.Д. Методика виховання в сучасній школі. Навчально-методичний посібник. – К.: Наук.-метод. центр середньої освіти і науки України, 2000. – 286 с.

Одержано редакцією 12.09.2002.

УДК: 37. 034: 291. 6

С.Б. БРИЧОК

ВИКЛАДАННЯ ХРИСТИЯНСЬКОЇ МОРАЛІ: ЕКСКУРС В ІСТОРІЮ

Розбудова незалежної української держави цілком залежить від морального розвитку молодого покоління, яке незабаром стане робітниками, інтелігенцією, громадськими діячами, батьками, матерями. Сьогодні існує глибока криза суспільної моралі, яка стала загрозою для існування української нації. Сучасне українське суспільство нині потребує особливої державної підтримки щодо закладення моральної духовної основи підрастаючого покоління. Включення християнських цінностей в освітню виховну систему є реальною альтернативою до бездуховності та засобом подолання моральної кризи. Сьогодні роль релігії та християнської моралі ніхто не заперечує.

Визначення предмету “Християнська етика” є першим кроком на шляху відродження моральності української нації. Метою вивчення християнської етики є національно-патріотичне виховання дітей та молоді, що ґрунтується на українській християнській культурі та моралі. У Рівненській області вивчення курсу “Християнська етика” запроваджено з вересня 2000 року. Викладання проводиться за рахунок шкільного компоненту з розрахунку 1 год. на тиждень.

Для належного викладання даної дисципліни на Рівненщині базовим центром підготовки відповідних педагогічних кадрів затверджено Університет “Острозька Академія”, де проводять курси з християнської етики. Програма підготовки вчителів розрахована на три роки, розробляються програми, готуються та видаються посібники з християнської етики. За два роки такої роботи значно зросла зацікавленість і дітей, і батьків, і вчителів до вивчення християнської етики, хоча відчуваються труднощі у методичному забезпеченні викладання курсу. Тому вважаємо за доцільне звернути увагу всіх зацікавлених педагогічних працівників на історію освіти України. Що стосується духовності, то сьогодні варто говорити про відродження основ буття українського народу, а не про творення чи будівництво. Йдеться про щось вже існуюче, яке через певні обставини законсервувалося, а не припинило своє існування. На нашу думку, успіх сучасних перетворень в освітній галузі значною мірою залежатиме від того, наскільки ефективно будуть вивчені і проаналізовані надбання національного і регіонального педагогічного досвіду. В історії шкільництва України у справі піднесення духовності українського народу помітну роль відіграли церковнопарафіяльні школи. Унікальним є досвід церковнопарафіяльних шкіл Волині (які проіснували тут до 1920р.) у викладанні Закону Божого. Досвід вчителів церковнопарафіяльних шкіл, методичні рекомендації тих часів обов'язково стануть корисними педагогам, які викладають курс “Християнська етика” у сучасній українській школі.

У педагогічному процесі кінця ХІХ –початку ХХ ст. релігійне виховання і релігійна освіта визначалися як взаємодіючі складові єдиного процесу виховання, яке, як свідчать джерельні матеріали, втілювалось в теоретичному і практичному напрямках. Церковнопарафіяльні школи, згідно “Правил” 1884р., мали “за мету утверджувати в народі православне вчення віри і моральності християнської і повідомляти початкові корисні знання (п.1); в однокласних дворічних школах викладались: 1) Закон Божий, а саме : а) вивчення молитов; б) священна історія і пояснення богослужіння; в) короткий катехізис; 2) церковний спів; 3) читання церковної і світської літератури і письмо; 4) початкові арифметичні дані”. В школах двокласних, крім цього, викладались “відомості з історії церкви і вітчизни” [6].

Відомий український журналіст і дослідник церковнопарафіяльної школи Гр.Наш (Н.Григоріїв) зазначав, що церковнопарафіяльна школа стверджувала в дітях православне вчення віри і християнської моралі. На його думку, саме в церковній школі український культурний рух йде набагато ширше, ніж у міністерській школі. “Українське селянство цілі віки жило з церковною школою, і хоч було темне, а проте мало свою, хоч і примітивну, культуру” [1, 42].

Закон Божий вважався основним предметом освіти “простого народу”, що неодноразово підкреслювалось у педагогічній пресі того часу. На навчання релігії у церковнопарафіяльних школах відводилося досить багато часу. Так, у 1869 р. на вивчення Закону Божого відводилося на першому і другому році навчання 33% всіх годин, у 1902 р. визначена Синодом кількість тижневих годин становила 23-25% до інших навчальних предметів. Закон Божий викладався 4 год. на тиждень[5].

На уроках діти першого року навчались засвоювати початкові молитви (кожен повинен був знати 17 молитов), Заповіді і Символи віри, знайомились з поняттям про Бога-Творця, з найважливішими подіями із світової історії Старого і Нового Заповіту – за підручником протоієрея Смирнова “Початки християнського учіння”.

У другій групі діти вивчали курс із святої історії Старого і Нового Заповіту, а в третій – короткий катехізис з православним богослужінням, порядок служб, поділ на пости і свята православної церкви.

У педагогічних часописах вміщувались численні рекомендації священників, педагогів щодо вивчення Закону Божого. Вони розробляли методику викладання окремо священної історії, катехізису і богослужіння. При вивченні священної історії радили працювати з текстом Святого письма, з картою Палестини, з хронологічною таблицею.

Особливу роль у розробці методики духовного виховання відіграв священник В.Сокольський, який на початку ХХ ст. дуже багато зробив для поширення серед селян знань про Закон Божий. Він писав, що релігійне навчання дає зміст моральності. Релігії притаманна певна кількість загальних істин – “мораль”, яку необхідно засвоїти. Виховання дитини без навчання основ релігії не є раціональним. Не можна виконувати Заповіді Божі без їх знання [9]. В.Сокольський запропонував проведення уроків Закону Божого комбінованого типу. Вони мали п’ять ступенів розвитку : аналіз, синтез, асоціацію, систему і застосування. Аналіз передбачав органічний зв’язок нових знань з уже отриманими, синтез – об’єднання нового предмета з новими знаннями, під асоціацією мались на увазі висновки, які випливають із синтезу, система передбачала закріплення асоційованих знань у вигляді їх цілісного викладання. Рівень застосування визнавався як синонім вправлення щодо використання моральних висновків у практичному житті. Що стосується методів викладання, то В.Сокольський вважав бесіду, розповідь найкращими методами. Священник розробив вимоги до розповіді вчителя. Зовнішніх вимог було дві: доступність і наочність; внутрішні вимоги: вільна, без допомоги книги, розповідь по частинах, але цілісна за ідеєю. Мова вчителя повинна бути чітка, розбірлива, неспішна, виразна. Спираючись на дослідження І.Гербарта, В.Сокольський радив збуджувати під час уроків Закону Божого всі види інтересу: емпіричний, спекулятивний, естетичний, симпатичний, соціальний та релігійний. Емпіричний спонукає учня набувати знання, спекулятивний – об’єднувати й узагальнювати їх, естетичний – розповідати піднесено, симпатичний – викликає співчуття, соціальний – виховує любов до батьківщини, до людства в цілому, релігійний – розвиває прагнення до вищих цілей, розвиває любов до питань віри, визначає норми й умови життя [9, 59].

З метою підвищення продуктивності праці на уроці вчителі Закону Божого ставили питання до всього класу і лише після цього запрошували до відповіді того чи іншого учня. Окремі вчителі практикували різні види самостійної роботи: перемальовування священних предметів, креслення карт святої землі, переписування молитов, хоча священник М.Соколов вважав такі види робіт малокорисними, оскільки вони не сприяли моральному вихованню [7].

Відомий просвітитель С.О.Рачинський стверджував: ще до вступу у школу , дитина повинна бути знайома із Законом Божим, а під час викладання Закону Божого в церковнопарафіяльній школі увага повинна приділятися не стільки повідомленню релігійної інформації, скільки моральному і виховному значенню Закону. С.О.Рачинський акцентував увагу на значенні церковних книг і церковних обрядів та свят у формуванні духовності дитини. Він сприймав церковність як релігійно-моральний, естетичний засіб виховання, нероздільне, що впливає на душу і почуття дитини одночасно [8].

Багато цінних порад щодо викладання Закону Божого вчителі церковнопарафіяльних шкіл знаходили на сторінках журналу “Церковнопарафіяльна школа”. У методичному плані важко переоцінити цей журнал. У ньому друкувались орієнтовні конспекти уроків, давались конкретні поради, як пробуджувати інтерес до уроку, як використовувати певні методи викладання. Проблема поліпшення викладання Закону Божого у школах з метою піднесення релігійної свідомості й моралі учнів, усунення формалізму й надання цьому предметові максимального виховного значення була постійно в центрі уваги Міністерства віросповідань і на початку ХХ століття..

Завдання покращення стану викладання Закону Божого було покладено на Учений Комітет, який організував спеціальну комісію. Усі протоколи засідань і напрацьовані матеріали (нові програми, методичні записки, проекти хрестоматій, списки рекомендованих підручників) комісії збереглися [11], що дає змогу досить ґрунтовно висвітлити її діяльність. Це тим більш важливо, що вона має неабияке значення й сьогодні. Перше організаційне засідання комісії про перегляд навчальних програм викладання Закону Божого при Ученому Комітеті Міністерства віросповідань відбулося 23 серпня 1918р. під головуванням професора П. Кудрявцева .

У своїй роботі комісія використовувала досвід попередніх спроб переглянути систему навчання Закону Божому в 1890-х роках, на з’їздах законовчителів 1909, 1917рр. та діяльності спеціальної комісії 1916 р. Передусім ішлося про з’ясування проблеми сутнісної наповненості, цінності й розподілу матеріалу з Закону Божого для всіх класів нижчої та середньої шкіл . Протоієрей Є. Капралов визначав Закон Божий як “предмет виховуючого навчання”. Професор М. Макавейський стверджував, що сутність Закону Божого як особливого предмета у пробудженні й вихованні в дитячій душі релігійних настроїв та вищих духовних запитів, отож варто особливо уважно поставитися до психологічного підрунтя: матеріал має бути усвідомлений і пережитий учнями; слід поставитися до Закону Божого як до особливого серед інших предметів курсу й віддати перевагу не кількості, а якості матеріалу. Професор-протоієрей П. Светлов зазначав, що морально-виховна мета Закону Божого в процесі навчання може бути досягнута лише частково, тому бажано також дати ґрунтовні знання релігії, бо тим, хто їх втрачає, важко повернути віру й навіпаки. Окрім того, школа не має перебирати на себе завдання Церкви.

На другому засіданні (9 вересня) В. Науменко як педагог-практик запропонував максимально скоротити догматичний матеріал і головну увагу зосередити на матеріалі, який стосується християнської моральності.

Під час обговорення (16 і 23 вересня, 7 жовтня) системи викладання Священної історії Старого Заповіту в першому класі протоієрей Є. Капралов виокремив три головні засади: христоцентризм, ідея боротьби добра і зла, ідея месіанства й підготовки людства до прийняття Спасителя. Було вирішено скоротити фактичний матеріал (політична історія євреїв), посилити моральний елемент.

Законовчителі-практики відзначали великий емоційний вплив Священної історії Старого Заповіту на дітей (наприклад, історія Йосифа), у їхній свідомості й пам'яті залишається позитивне, а негативні моменти не впливають. Були прийняті рішення: покласти в основу програми зі Священної історії Старого Заповіту останню затверджену Священним Синодом програму; скласти методичну пояснювальну записку для викладачів; видати хрестоматію (оповідання зі Старого Заповіту, нариси з біблійної географії, етнографії, вірші й художні оповідання); видати дитячу Народну Біблію.

Програма та пояснювальна записка були складені й затверджені на засіданнях 15 і 28 жовтня. Стосовно викладання Священної історії Нового Заповіту в другому класі (яке обговорювалося 11 і 16 листопада; 2, 9 і 12 грудня) протоієрей Капралов пропонував вважати головною метою закарбування в душах учнів образу Христа Спасителя. Професор Маккавейський наголошував на головній потребі – не лишити байдужим серце дитини.

Дискутували також щодо викладання матеріалу: хронологічно, систематично (за змістом) чи відповідно до структури самого Нового Заповіту. Автор нової програми протоієрей Капралов наполягав на систематичному принципі, особливо стосовно викладу вчення Ісуса Христа.

Окрім того, було розроблено систему євангельських читань перед уроками Закону Божого (для молодших і старших класів). Певні дискусії викликало питання про мову, якою слід читати дітям Євангелію (церковнослов'янською чи російською). Вибір мови був покладений на волю законовчителя.

Ці дві програми обговорювалися впродовж дванадцяти засідань комісії (серпень-грудень 1918р.), спеціально розглядалися також Ученим Комітетом (доповідач – професор І. Рибінський) і, згідно з його зауваженнями, доопрацьовувалися.

Питання про вивчення Закону Божого в третьому класі розглядалося 16, 26 і 30 грудня 1918 р. – 2, 17, 23 січня 1919 р. Протоієрей Капралов вважав, що, як і раніше, слід викладати богослужіння; професор Маккавейський і протоієрей Стешенко – епізодично початкову історію Церкви (апостольський вік) – як продовження попередніх викладів; протоієрей Шараєвський – короткий катехізис. Після тривалих і бурхливих суперечок було прийнято рішення про читання в третьому класі епізодичного курсу початкової історії Церкви на підставі “Діань Апостолів”.

У четвертому ж класі мав вивчатися хід Служби Божої (літургія).

Таким чином, теоретично й майже повністю практично (розподіл матеріалу по класах, програми) Міністерство віросповідань вирішило питання викладання Закону Божого.

Для покращення стану викладання Закону Божого було запропоновано ввести в духовних семінаріях педагогіку з практичними заняттями – проведення семінаристами пробних уроків у недільних школах. Випускники повинні були два-три роки попрацювати вчителями початкової школи і тільки після цього призначалися священиками [4, 39]. Такі заходи давали урядові змогу закріпити справу навчання й виховання за духовенством і водночас поліпшити стан викладання Закону Божого в освітніх закладах.

Священики також докладали зусиль для вирішення проблем, що поставали перед освітою. Про це свідчать періодичні з'їзди законовчителів, які проводилися наприкінці XIX – на початку XX ст. Учасниками з'їзду, що відбувся 28–30 грудня 1915 р. в Харкові, було розроблено комплекс заходів, які сприяли поліпшенню стану релігійної освіти, виховання [6].

У грудні 1914 р. архієпископ Антоній заснував Харківське законовчительське братство. Предметом його діяльності визначені: розробка способів найкращого здійснення законовчительства; методичне забезпечення викладання Закону Божого; становище законовчителя у середній школі; методика вивчення Святого писма у середній та нижчій школі; засоби виховного впливу Закону Божого на дітей; розробка схематичних планів уроків за програмою; питання релігійно-моральної психіки учнів [10].

Таким чином церковнопарафіяльна школа кінця XIX – початку XX століття мала досить гарну методичну базу для викладання Закону Божого, яка при творчому вивченні може збагатити методичний арсенал сучасного вчителя. Органічний синтез та інтеграція педагогічних ідей, вироблених як релігійною, так і світською педагогікою, досвіду кращих педагогів минулого з досягненнями сучасної психолого-педагогічної науки дасть можливість виховати таке покоління, яке, згідно Конституції України, усвідомлюватиме “...відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішніми та прийдешніми поколіннями” [3].

ЛІТЕРАТУРА

1. Гр.Наш . Нова сила // Світло. – 1914. – №9. – С.40-47.
2. Законовучительський съезд в Харькове 28–30 декабря 1915 г. // Наука и школа. – 1916. – №3. – С.313–314.
3. Конституція України –К., 1997.

4. Кузьмин Н.Н. Учительские семинарии России и их место в подготовке учителей начальной школы. – Курган, 1970. – 102с.
5. Любимов А. Из школьной практики // Народное образование. – 1903. – Февраль. – С. 149–154.
6. Навчальні плани і програми для церковнопарафіяльних шкіл і шкіл грамоти. – СПб., 1897. // ЦДДА України. – Ф.707.Оп.262. – Спр.2. – 172 арк.
7. О курсе городских училищ II Русский начальный учитель. – 1881. – № 6-7. – С.380-388.
8. Рачинский С.А, Сельская школа. – М.,1991.
9. Сокольский В. Уроки по Закону Божьему // Начальное обучение. – 1903. – №2. – С.68-71.
10. Харьковское законоучительское братство // Наука й школа. – 1915. – №2. – С.209–211.
11. ЦДАВО України. Ф. 1071, оп. 1. Спр. 411, арк. 26–48 зв.; спр. 317, арк. 5; Ф. 1072, оп. 1, спр. 83, арк. 1–64.

Одержано редакцією 12.09.2002.

УДК: 373. 1. 032

В.М. ЛАВРЕНЮК, Т.С. ЦІПАН

ГРОМАДЯНСЬКЕ СТАНОВЛЕННЯ СВІДОМОСТІ І САМОСВІДОМОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

Сучасний період розвитку суспільства в нашій незалежній державі Україні відкриває широкі можливості для оновлення змісту освіти і виховання, що дає змогу формувати духовно багате покоління людей. Формування творчої особистості нерозривно зв'язане з відродженням нації, демократизацією і гуманізацією суспільства, поглибленням самоуправління. Це обумовлює новий підхід до виховання учнівської молоді. Виникла потреба у формуванні нової особистості, яка б змогла розв'язувати як щоденні, так і масштабні завдання, що забезпечують не просто виживання, а прогрес нації. Зміст виховання особистості включає в себе взаємопов'язану діяльність педагогів і учнів у розвитку моральних почуттів, рис поведінки, а саме: любов до Батьківщини, відданість їй, активну працю на благо Вітчизни, примноження трудових традицій, звичаїв народу, бережливе ставлення до історичних пам'яток, традицій, звичаїв рідної України, прагнення до зміцнення честі і гідності своєї держави, прив'язаність і любов до рідного краю, хоробрість, мужність, готовність захищати Батьківщину.

Організуючи навчально-виховний процес учнівської молоді, педагогічний колектив ліцею спрямовує зусилля на те, щоб кожний урок, позакласний чи позаурочний вид діяльності мали виховну спрямованість, а викладання будь-якої дисципліни сприяло б засвоєнню загальнолюдських норм моралі, виховувало б почуття патріотизму, громадянської та національної гідності, активну життєву позицію. Загальними принципами розвитку ліцею є гуманізація, диференціація, інтеграція, науковість, системність, безперервність та індивідуальність навчально-виховного процесу. Особлива роль при вивченні базових дисциплін відводиться їх зв'язку з українознавством, що дає змогу вплинути на формування в учнів громадянської свідомості та самосвідомості. Українознавство стало основою філософії і методології освіти в ліцеї, йому належить інтегруюча роль. Цілісна система роботи педагогів і учнів передбачає діяльність за напрямками: Україна – мова, Україна – природа, екологія, Україна – держава, Україна – історія, Україна – культура. З метою поглибленого вивчення введено ряд світоглядних і культурологічних дисциплін, спецкурсів, факультативів, гуртків, таких як: “Україна на політичній карті Європи”, “Україна і світове письменство”, “Історія України в особах”, “Моя держава – Україна”, “Національні берегині України”, “Людина і суспільство”, “Українська культура в контексті світової”, “Основи екології і охорона природи”, “Основи етики і ділової етикет”.

Розглянемо для прикладу окремі з них. Так, спецкурс “Історія України в особах” ґрунтується на осмисленні наукових фактів, розумінні й ролі особи в історії України. Факультативний курс зарубіжної літератури “Україна і світове письменство” поглиблює знання учнів про світову літературу і культуру з урахуванням українознавчого аспекту. Даний курс дає змогу учням побачити і зрозуміти все найцінніше у виборі свідомої життєвої позиції, способу спілкування. Порівняння літературних творів дає можливість показати те, що об'єднує різні народи, а відмінне – те, що свідчить про неповторність нації. Факультативний курс з природознавства “Моя держава – Україна” сприяє підвищенню рівня знань учнів у сфері утворення держави Україна, її судової системи. В загальному він поглиблює знання учнів про історію формування української державності, формує в учнів вміння застосовувати правові норми та навички правомірної поведінки, розвиває пізнавальну діяльність учнів, розвиває бажання і здатність брати участь у суспільному житті. Спецкурс “Основи екології і охорона природи” сприяє формуванню екологічної свідомості, екологічної культури учнів та їх готовності до активних дій з охорони природи. Факультативний курс з української літератури “Національні берегині України” поглиблює знання учнів про роль жінки-трудівниці, жінки-хранительки домашнього вогнища, жінки-берегині, показує її неоціненну роль у формуванні українського етносу, в розбудові нашої держави.

Як бачимо, викладання факультативних курсів дає можливість більш глибоко розкрити учням загальнолюдські та національно-громадянські та політичні ціннісні орієнтації перебудови і оновлення

ЗМІСТ

Передне слово.....	3
Сагач Г.М. Духовні джерела України.....	4
Чикалюк З.О. Духовно-моральний розвиток особистості в позашкільному закладі.....	8
Бричок С.Б. Викладання християнської моралі: екскурс і історію.....	12
Лавренюк В.М., Ціпан Т.С. Громадянське становлення свідомості і самосвідомості старшокласників в навчально-виховному процесі.....	15
Дем'янюк Т.Д. Інноваційна діяльність педагогів.....	18
Тимошук Н.С. Впровадження активних форм і видів діяльності старшокласників в умовах особистісно зорієнтованого виховання.....	20
Рабченко Т.С. Педагогічні технології управління виховним процесом в сучасній школі.....	26
Безкоровайна О.В. Проблеми виховання учнівської молоді в душі толерантності: інноваційний аспект.....	28
Дем'янюк Т.Д., Кириленко С.В., Камінська Є.І., Гавлігіна Т.М. Положення про українську національну школу-родину.....	31
Страшний В.І. Соціально-педагогічні умови модернізації змісту виховання учнів початкових класів загальноосвітніх шкіл на родинних традиціях українського народу.....	40
Петренко В.В., Дежнюк Г.С. Впровадження інноваційних форм національно-патріотичного виховання в позаурочній діяльності учнів сучасної школи.....	43
Мельничук Л.С., Байрамова М.Г. Діяльність методичної служби району: інноваційний підхід.....	47
Делідон С.В., Семенчак М.І. Превентивне виховання дітей та юнацтва в сучасній школі.....	49
Єнін В.М., Гордієвич Г.В. Естетичне виховання школярів у системі діяльності Малої академії народних мистецтв та ремесел.....	51
Умурзакова Т.Ф., Умурзаков С.Д. Інноваційна діяльність педагогічного колективу Рівненської державної гуманітарної гімназії.....	54
Гурінчук Л.С., Дем'янюк Т.Д., Мельничук В.Ф. Цільова творча програма превентивного виховання школярів.....	64
Кособуцька Г.П. Сучасна сім'я як основний фактор соціальної реабілітації дітей-інвалідів.....	71
Сойчук Р.Л. Сучасний стан трудового навчання в об'єднаній школі Великобританії.....	75
Середович В.В. Розвиток творчого мислення молодших школярів засобами образотворчого мистецтва.....	79
Кулакова Л.М. Особливості розвитку творчості у підлітковому віці.....	85
Белова С.А. Концепція вчителя у педагогічній системі представників Бременської школи.....	87
Сременко Л.В. Підготовка майбутніх педагогів до реабілітаційної роботи в інтернатних закладах.....	89
Свириденко С.О. Активні методи навчання і виховання у формуванні здорового способу життя школярів.....	92
Зубілевич М.І. Скаутський рух: специфіка виховного процесу підростаючого покоління.....	98
Коваленко Є.І. Використання спадщини вітчизняних і зарубіжних педагогів у створенні інноваційних виховних технологій.....	99
Дупак Н.В. До питання національного виховання у Німеччині кінця XVIII–початку XIX століття.....	105
Головка М.Б. Проблема виховання духовності особистості в історії педагогічної думки.....	108
Савченко І.Д. Генега виникнення та формування довіри у дітей.....	112
Курінна С.М. Використання народних сміхових традицій у вихованні почуття гумору дошкільників.....	116
Кривошея Н.Б., Кривошея Д.В. Початкове економічне виховання старших дошкільників засобами дитячої літератури.....	121
Захарова Н.М. Система пізнавальних завдань як основа формування операційних знань молодших школярів.....	125
Гоголь Н.В. Розвиток мовлення школярів в системі початкової літературної освіти.....	127
Процюк В.М. Використання потенціалу української народної музичної творчості у морально-естетичному вихованні школярів.....	132
Одерій Л.С., Роздимаха А.І. Розвиток естетичного ставлення до оточуючого – засіб оновлення системи естетичного виховання дітей.....	134
Дятленко Т.І. Естетичне виховання старшокласників засобами літературного пейзажу.....	138
Новоселецький М.Ю., Янцур М.С., Дем'яненко І.О., Федорова І.Л. Готовність випускників Рівненського державного гуманітарного університету до професійної діяльності.....	141
Буцяк В.І. Фортепіанна підготовка студентів вищих педагогічних закладів на основі історико - стилісового підходу.....	151
Маковська О.О. Проблема наступності в системі школа – вуз у вітчизняній педагогіці.....	153
Михальська В.Р. Управлінський аспект професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя початкових класів.....	156
Сингаївський Д.В. Художнє конструювання – важливий етап підготовки вчителя загальнотехнічних дисциплін до творчої праці.....	158
Цюлюпа С. Д. Вільний час студентів як соціально-педагогічна проблема.....	162
Михайліченко І.В. Фізичне виховання працівників органів внутрішніх справ у контексті формування їхньої професійної культури.....	167
Відомості про авторів.....	172

Наукове видання

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в
закладах освіти

Збірник наукових праць

**Наукові записки Рівненського державного гуманітарного
університету**

Випуск 24

Заснований в 1996 р.

Відповідальний за підготовку збірника до видання Янцур М.С.

Редактор збірника наукових праць Дем'янюк Т.Д.

Технічний редактор Курченко Н.Б.

Комп'ютерна верстка Хомяк О.Л.

Здано до набору 12.09.2002 р. Підписано до друку 29.11.2002 р.

Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.

Ум. друк. арк. 24,8. Обл. вид. арк. 25,66. Замовлення № 16/1 Тираж 100.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31

Рівненський державний гуманітарний університет, кафедра професійної педагогіки і трудової підготовки
(к. 98, тел. 22-11-18)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі

Рівненського державного гуманітарного університету

33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12, тел. 26-48-83

О – 59 **Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в
закладах освіти: Збірник наукових праць. Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 24. —
Рівне: РДГУ, 2002. — 176 с.**

ISBN 966 — 7281 — 07 — 5.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем теорії і практики громадянського виховання, а також з питань педагогіки, дидактики, історії педагогіки, методики навчання, розвитку і профорієнтації дітей та учнівської молоді в дошкільних закладах, сучасній школі, вищих навчальних закладах та позашкільних установах.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів, а також працівників позашкільних установ.

УДК: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

ББК 74.20